

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΣΤΗΜΑ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

1965

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Μακρόχρονη συναναστροφή με τήν ακαδημαϊκή νεότητα και ταυτόχρονη μελέτη και στόχαση έδωκαν τήν τελική μορφή στα νοήματα του συστήματος τής φιλοσοφικής ήθικης. Τί χρωστάει κανείς ως δάσκαλος στήν ακαδημαϊκή νεότητα, πού, με τόν όλοπύρρο έρωτά της γιά τή γνώση και τήν ακοίμητη άπορία της ως πρός αύτήν, τόν άναγκάζει νά γίνεται όλοένα σαφέστερος και βαθύτερος, τούτο είναι μυστικό, γνώριμο μόνον σέ κείνους πού δέν χωρίζουν τήν έπιστήμη από τόν έρωτα πρός τή νεότητα. Δίχως τήν εύγενική εκείνη χρεία τής ψυχής του νέου, πού έρχεται όλόδροσος νά ζητήσει τό άγαθό του πολιτισμού, τή γνώση, έχι: ός νεκρό κείμενο αλλά ως ζωντανό λόγο, δέν γεννιούνται τά συγγράμματα τής φιλοσοφίας, ούτε τής άλλης έπιστήμης.

Αν παρακολουθήση κανείς, πώς ήλθαν στο φώς τά κείμενα τής έπιστήμης και τά συστήματα τής φιλοσοφίας, θα διαπιστώση, ότι τά περισσότερα, και ίσως τά ζωντανότερα, ήλθαν στο φώς απ' αύτήν τή μακρόχρονη συναναστροφή των δημιουργών των με τήν ακαδημαϊκή νεότητα. Πρώ παντός οί διάλογοι του Πλάτωνος, αλλά και τά θεωρούμενα συστηματικά έργα του 'Αριστοτέλη, πού κι' αυτά κατά βάθος είναι διάλογοι, προέκυψαν από τή μακρόχρονη συναναστροφή των φιλοσόφων αυτών με τους προφίμους τής 'Ακαδημίας και του Περιπάτου. Γιά τόν Πλάτωνα τό γνωρίζουμε τούτο σαφέστατα, γιστί έ ίδιος τό όμολογει συγκινητικώτατα στο διάλογό του «Φαίδρος», και στήν πολυσήμεντη έδδομη έπιστολή του. Τά γραπτά του κείμενα είναι άπλά ύπομνήματα του ζωντανού, έμψυχου λόγου, πού γεννιόνταν κατά τή συναναστροφή του με τους έφηδους τής 'Ακαδημίας. Τό ίδιο άκριδώς πράγμα πιστοποιήθηκε σήμερα και γιά τά έργα του 'Αριστοτέλη. Είναι δηλαδή κι' αυτά άπλά σημειώματα του φιλοσόφου, μερικά μάλιστα των μαθητών του, από τόν ζωντανό, έμψυχο λόγο του.

Είναι λοιπόν γεγονός, ότι ό έμψυχος, ό προφορικός λόγος

ἐπειδὴ εἶναι ἐγγύτερα στὸν ἐνδιάθετο, τὸν πρωταρχικό λόγο, εἶναι γιὰ τὴ φιλοσοφία ὁ κύριος ἐρμηνευτὴς τοῦ πνεύματος καὶ τῶν προβλημάτων, ποὺ ἀνοίγονται κατὰ τὴ συναστροφὴ τοῦ ὄριμου μὲ τὸν ἀγίνωτο ἀκόμα ἄνθρωπο, τὸν ἔφηβο. Ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἄλλη ἐπιστήμη καὶ πρὸ παντὸς γιὰ τὰ μαθηματικά. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης προτιμᾷ πάντοτε γιὰ τὴν παιδεία τὸν ἐμψυχο, προφορικό λόγο: «ὁ γὰρ λόγος αἰτιὸς ἐστὶ μαθήσεως ἀκουστός ὢν», (437α 13). Καὶ ἐνῶ ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ δῦση, ἡ δραση, εἶναι αἰσθητὴ ἀξιώτερη γιὰ ν' ἀποκτάῃ κανεὶς τὰ ἀναγκαῖα τῆς ζωῆς, γιὰ τὴν παιδεία τοῦ νοῦ ὅμως, λέγει, συμβάλλει ἡ ἀκοή περισσότερο ἀπὸ τὴν δραση. «Πρὸς τὰ ἀναγκαῖα κρείττων ἡ δῦσις... πρὸς δὲ τὸν νοῦν... ἀκοή πλείστον συμβάλλεται», (437α 5, 11.). Ὁ γραπτὸς λοιπὸν λόγος ἔρχεται ἐπίκουρος στὸ ζωντανὸ ἄκουσμα τοῦ λόγου. Δὲν εἶναι ἐμψυχὸς ὁ γραπτὸς λόγος, οὔτε μπορεῖ ποτὲ νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ.

Ἀλλὰ ἄς ἀφήσωμε τὸν πλατωνικό Σωκράτη νὰ ὁμιλήσῃ: «αὐτὸ δὲ τὸ κακόν, Φαῖδρε, ἔχει τὸ γράψιμο καὶ μοιάζει, μὲ τὴν ἀλήθεια, μὲ τὴ ζωγραφική! Κι' αὐτῆς δὲ τὰ ἔργα στέκονται μπροστά σου ὡσάν νὰ εἶναι ζωντανά, ἀλλὰ, ἂν τὰ ἐρωτήσῃς σιωποῦνε μὲ πολλὴ σπουδαιότητα. Τὸ ἴδιο λοιπὸν κάνουν καὶ οἱ γραμμένοι λόγοι: πᾶς νὰ πιστέψῃς, πὼς αὐτοὶ ἔχουνε νόηση καὶ μιᾶνε, ἂν ὅμως τοὺς ἐρωτήσῃς κάτι γιὰ κείνα ποὺ λένε, γιατί θέλεις νὰ τὸ καταλάβῃς, δηλώνουν ἓνα μονάχα πράγμα, τὸ ἴδιο πάντοτε. Καί, ὅταν μιὰ φορὰ γραφτῇ, κυλιέται δὲ παντοῦ κάθε λόγος, ὅμοια καὶ σὲ κείνους ποὺ τὸν νοιώθουν, ὅπως πάλιν καὶ σὲ κείνους ποὺ καθόλου δὲν τοὺς ταιριάζει, καὶ δὲν ξέρεῖ ὁ ἴδιος νὰ λέγῃ γιὰ ποιὸν εἶναι καὶ γιὰ ποιὸν δὲν εἶναι. Καί, ὅταν τὸν κακομεταχειρίζονται καὶ τὸν κακολογοῦν ἄδικα, πάντα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸν πατέρα του γιὰ βοηθόν, γιατί ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ οὔτε ν' ἀμυνθῆ, οὔτε νὰ βοηθήσῃ τὸν ἑαυτὸ του... Καὶ τί; Μήπως βλέπομε κανέναν ἄλλον λόγο, αὐτοῦ γνήσιο ἀδελφόν, καὶ μήπως βλέπομε μὲ ποιὸ τρόπο γεννιέται καὶ πόσο πιὸ καλὸς εἶναι ἀπ' αὐτὸν καὶ πιὸ δυνατὸς ἀπὸ τὴ φύση του; Αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ γράφεται μὲ γνώμη μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ μαθητῆ, κι' ἔχει τὴ δύναμη νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν ἑαυτὸ του καὶ γνωρίζει σὲ ποιὸν πρέπει νὰ μιλήσῃ καὶ σὲ ποιὸν νὰ σιωπαίῃ». Καὶ ὁ ἔφηβος, ὁ Φαῖδρος, τοῦ ἀπαν-

τάει : «έννοεῖς τὸ ζωντανὸ καὶ ἔμψυχο λόγο τοῦ γνώστη, καὶ αὐτοῦ τοῦ λόγου ὁ γραπτὸς θὰ ἦταν σωστὸ νὰ λέγεται ὁμοίωμα». (Πλάτωνος Φαῖδρος, 275Δ—276Β).

Κι' ὅμως ἡ ἐποχὴ μας, μὲ τὴν ὑπέρμετρη τεχνικὴ τῆς, κοντεύει νὰ καταργήσῃ τὸν προφορικόν, τὸν ἔμψυχο λόγο. Ἡ παιδεία μάλιστα εἶναι ἐκείνη πού πάσχει περισσότερο ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ἔμψυχου, ἄγραφου, ἀπὸ τὸ γραπτὸ λόγο. Γὰ βιβλία τοῦ σχολείου εἶναι σήμερα πολὺ περισσότερα ἀπὸ τοὺς δασκάλους. Ἄλλοτε ἦσαν πολὺ λιγώτερα. Καὶ οἱ δάσκαλοι γίνονται ὀλοένα, ὄχι μόνον λιγώτεροι, ἀλλὰ καὶ λιγώτερο φιλόλογοι, δηλαδὴ χάσκουν τὸν ἔρωτά τους πρὸς τὸν ἔμψυχο λόγο, πρὸς τὸ κύριο ὄργανο τῆς παιδείας, καὶ παραπέμπουν μὲ νωχέλεια καὶ ἐμπιστοσύνη τοὺς νέους στὰ βιβλία. Ἀπὸ τᾶλλο μέρος πάλι σήμερα γράφουν περισσότεροι παρὰ ποτέ, γράφουν ἀκόμα κι' ἐκεῖνοι ποὺ δὲν γνωρίζουν τὴν τέχνη τοῦ ἔμψυχου λόγου, τοῦ ζωντανοῦ δημιουργοῦ τῆς παιδείας. Μόνον ἡ δημαγωγία ἐξακολουθεῖ συνειδητὰ νὰ μεταχειρίζεται καὶ τὸ ζωντανὸ καὶ τὸ γραπτὸ λόγο. Καὶ ξέρει πολὺ καλὰ τί κάνει.

Παιδεία ὅμως δὲν θὰ δυνηθοῦμε νὰ ἀσκήσωμε δίχως τὴν ἀνάσταση τοῦ ἔμψυχου λόγου, δίχως τὴ ριζικὴ ἀντιστροφή τῶν πραγμάτων καὶ μέσα στὰ σχολεῖα καὶ μέσα στὰ πανεπιστήμια. Ὁ ἔμψυχος λόγος πρέπει νὰ λάβῃ πάλιν τὴν πρωτεύουσα θέση, ὁ ἄψυχος, ὁ γραπτὸς, τὴ δευτερεύουσα. Μὲ παρόμοιο πνεῦμα παραδίνω στὴ δημοσιότητα τὸ κείμενο τοῦτο, γεννημένο ἀπὸ τὸν ἔμψυχο, ζωντανὸ λόγο, ποὺ ἀναπήδησε κατὰ τὴ μακρόχρονη συναντιστροφή μὲ τὴν ἀκαδημαϊκὴ νεότητα καὶ τὴν ταυτόχρονη μελέτη καὶ στόχαση. Ὑπάρχει κάτι πέρα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὁ ἄγραφος, ὁ ἔμψυχος λόγος καὶ πέρα ἀπ' αὐτὸν ἀκόμα ὁ ἐνδιάθετος.

Μάρτιος, Ἀθήνα, 1947

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ι. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ

1.—'Η ειδική επιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία.

Κάθε ειδική επιστήμη, γὰρ νὰ δείξη τὸ ἀντικείμενό της στὸ νῆο πού ἔρχεται νὰ τὴν σπουδάσῃ, χρησιμοποιεῖ τὴν αἴσθηση καὶ τὴν παράστασι. Ἡ φιλολογία θὰ τοῦ δείξη τὰ κείμενα, ἡ ἱστορία τὰ μνημεῖα καὶ τὶς ἐπιγραφές, ἡ φυσικὴ τὰ φαινόμενα, ἡ γεωλογία τὴ σειρά τῶν στρωμάτων τῆς γῆς. Μόνον ὅταν ἡ κάθε ειδική επιστήμη προχωρήσῃ πάρα πέρα, ζητήσῃ νὰ συλλάβῃ τὸ σύνολο τῶν ἀντικειμένων πού ὑπάγονται σ' αὐτήν, καὶ περισσότερο, ὅταν ζητήσῃ νὰ ἀνεύρῃ τοὺς νόμους καὶ τὶς σχέσεις πού διέπουν τ' ἀντικείμενά της, μόνον τότε ἀρχίζουν τὰ πράγματα νὰ γίνωνται δυσκολώτερα. Ὁ ὁρισμὸς τῶν νόμων ἀπαιτεῖ νοητικὴ ἀφαίρεσι ἀπὸ τὰ αἰσθητά. Ὁ πρῶτος ὅμως ὁρισμὸς τῶν ἀντικειμένων κάθε ειδικῆς επιστήμης δὲν ἀπαιτεῖ μεγάλη ἀφαιρετικὴ δύναμη τοῦ λογικοῦ.

Ἡ φιλοσοφία ὅμως δὲν ἔχει αὐτὴν τὴν πρώτη εὐκολία. Τὰ πράγματα ἐδῶ εἶναι δύσκολα ἀπ' ἀρχῆς. Οὔτε στὴν αἴσθηση οὔτε στὴν παράστασι μπορεῖ νὰ προσφύγῃ, γὰρ νὰ δηλώσῃ τὸ ἀντικείμενό της. Γιατί; Διότι ἡ φιλοσοφία δὲν ζητάει νὰ γνωρίσῃ ὠρισμένη κατηγορίαν φαινομένων ἢ γεγονότων, ἱστορικῶν, φιλολογικῶν ἢ φυσικῶν, οὔτε ζητάει νὰ γνωρίσῃ τὸ σύνολο τῶν φαινομένων ἢ τῶν γεγονότων, ἀλλὰ θέλει νὰ κατανοήσῃ ἀρχές, τὶς οὐσιαστικὰς ἀρχές πού διέπουν τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα καὶ καθ' ἑαυτὸ καὶ κατὰ τὴν γνωστικὴν του σχέσιν μὲ τὸν κόσμον καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν του πορεία. Τὸ ἐρώτημα πού θέτει ἡ φιλοσοφία εἶναι: μήπως ὑπάρχουν μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε ἐπιστήμη εἶναι τοῦτο εἴτε τέχνη εἴτε ἠθικὴ εἴτε πολιτικὴ εἴτε θρησκεία εἴτε ὅ,τι δήποτε ἄλλο ἀντικειμενικὸ

ἀποκρυστάλλωμα, μήπως ὑπάρχουν μέσα του ὠρισμένες ἀρχές πού τὸ ρυθμίζουν ;

Τί ἐννοοῦμε ὅμως ὅταν λέμε ἀρχή ; Ἄς πάρωμε ἓνα παράδειγμα : κάθε τι πού γίνεται διαρκεῖ ὠρισμένο χρονικὸ διάστημα. Γένεση, ἀκμὴ καὶ φθορὰ τῶν πραγμάτων γίνονται πάντα μέσα στὸ χρόνο. Ὁ χρόνος συνυπάρχει μὲ ὅλα τ' ἄλλα, τὰ συνοδεύει ἢ καλύπτει εἶναι ἀρχὴ ὅλων τῶν ἄλλων, ἀφοῦ τίποτε οὔτε γίνεται οὔτε ὑπάρχει δίχως αὐτόν. Ὅλα τ' ἄλλα ἀνάγονται σ' αὐτόν, ἐνῶ αὐτὸς δὲν ἀνάγεται σὲ κανένα. Ὁ χρόνος παρακολουθεῖ ἀδιάκοπα τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἀρχὴ καὶ τῶν ψυχικῶν καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ φιλοσοφικὰ ἀμόρφωτος ἀνθρώπος πιστεύει, ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἰδιότητα τῶν πραγμάτων ὃ κάπως μορφωμένος πιστεύει, ὅτι εἶναι ἐμπειρικὴ ἔννοια. Μονάχα ὁ φιλοσοφικὰ μορφωμένος γνωρίζει, ὅτι ὁ χρόνος εἶναι πρωταρχικὴ ἔννοια, ἀρχὴ τοῦ εἶναι μας, ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὸ ἐγὼ μας, βάση καὶ τῆς ἴδιας τῆς ἐμπειρίας, ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς. Ἡ ἐμπειρία ἄλλωστε προϋποθέτει ὠρισμένα, συγκεκριμένα ποσὰ χρόνου, γιὰ νὰ γίνῃ ὠρισμένη, συγκεκριμένη ἐμπειρία. Τί λοιπὸν εἶναι ὁ χρόνος, ἢ ἀρχὴ δηλαδή αὐτή, τοῦτο γίνεται νοητὸ μόνον ἀπὸ τὸν καθαρὸ μας λόγος. Μόνον αὐτὸς δύναται νὰ συλλάβῃ τὴν ἔννοιά του. Τοῦτο λοιπὸν ἐννοοῦμε, ὅταν λέμε ὅτι ἡ φιλοσοφία ζητάει νὰ κατανοήσῃ τὶς ἀρχές τῶν ὄντων.

Ποιὰ ὅμως εἶναι τὰ ὄντα πού τὶς ἀρχές τους ζητάει ἡ φιλοσοφία ; Εἶναι τὰ ὄντα μὲ τὰ ὁποῖα καταγίνεται ἡ ἐπιστήμη, εἴτε φυσικὴ εἴτε ἱστορικὴ. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ τὰ ὄντα, τὰ ἔργα, τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Ὅλων λοιπὸν τῶν ὄντων καὶ τῶν ἔργων τὶς ἀρχές ἔρχεται νὰ ζητήσῃ ἡ φιλοσοφία, τὶς ἀρχές τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, καὶ ὅλων τῶν ἄλλων πνευματικῶν κατορθωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ δείξῃ, ὅτι οἱ ἀρχές αὐτῶν ὅλων τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν ὡς πρωταρχή τους τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Ἄν λοιπὸν ἐρωτηθοῦμε, ποιὸ εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας, θὰ ἀπαντήσωμε, ὅτι ὁλόκληρος ὁ πνευματικὸς κόσμος, ὁ ἐπιστημονικὸς, ὁ ἠθικὸς, ὁ καλλιτεχνικὸς εἶναι τὸ ἀντικείμενό της. Ὡστε ἡ φιλοσοφία ἔρχεται πολὺ κοντὰ στὸν

άνθρωπο, γυρίζει στις πρώτες ρίζες τοῦ πνεύματός του, καὶ θέλει νὰ ἐρμηνεύσῃ ὅλο τὸ πνευματικό του εἶναι. Ἐνῶ δηλαδή μὲ τις ἄλλες ἐπιστῆμες ὁ ἄνθρωπος ἀπλώνεται πρὸς τὰ ἀντικείμενα, ποὺ εἶναι πέρα ἀπ' αὐτὸν τὸν ἴδιο, μὲ τὴ φιλοσοφία γυρίζει πρὸς τὸν ἑαυτό του, καὶ αὐτὸ σημαίνει, ὅτι γυρίζει πρὸς τις ἀρχές τοῦ πνεύματός του καὶ τῶν πραγμάτων, ὅπως αὐτὰ γίνονται γνωστὰ σ' αὐτόν.

Γιὰ νὰ κατανοήσωμε τί εἶναι ἀρχή, πρέπει νὰ γνωρίζωμε καλὰ τὸν κύκλο, ὅπου μέσα ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τούτη. Γιὰ νὰ καταλάβωμε τί εἶναι χρόνος, θὰ πρέπει νὰ γνωρίζωμε τὸν κύκλο, ὅπου μέσα ἰσχύει ἀπόλυτα ἡ ἀρχὴ τούτη, δηλαδή τὸν ψυχικὸ καὶ φυσικὸ κόσμο. Κι' ὅταν κατανοήσωμε τὴν ἰσχύ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς μέσα στὰ ψυχικὰ καὶ φυσικὰ φαινόμενα, τότε μπορούμε εὐκολώτερα νὰ τὴν ἀπομονώσωμε καὶ νὰ τὴν συλλάβωμε ὡς ἀρχὴ τῶν πραγμάτων. Τότε μπορούμε νὰ μεταχειρισθοῦμε καὶ πολλὰ παραδείγματα, γιὰ νὰ τὴν παραστήσωμε, γιατί ὅλα τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν παραδείγματα τῆς ἀρχῆς τοῦ χρόνου. Ἡ ἐπιστήμη δουλεύει καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ χρόνου καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς αἰτιότητας, δηλαδή τὴ σχέση τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, καὶ ὑποτάσσει ἀνεξάρτητα ὅλα τὰ πράγματα σ' αὐτὲς τις ἀρχές. Ἡ φιλοσοφία ὁμῶς ἔρχεται νὰ κατανοήσῃ τις ἀρχές, νὰ συλλάβῃ τὸ καθαρὸ, λογικὸ τοῦς νόημα, νὰ συζητήσῃ τὸ κῦρος τῶν καὶ τὴν ἔκταση, ὅπου ἀπλώνεται τὸ κράτος τῆς καθεμιᾶς.

Ἡ ἀρχή, ποὺ ζητάει ἡ φιλοσοφία, δὲν εἶναι ἀρχίνισμα, δηλαδή χρονικὴ ἔναρξη, ἀλλὰ λογικὸ θεμέλιο, ὄρος, προϋπόθεση. Ἡ ἀρχὴ ἐδῶ δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὴ χρονικότητα, εἶναι ἀρχὴ λόγου, λογικὴ ἀρχὴ τῶν πραγμάτων. Ὁ Πλάτων αὐτὴν τὴν ἀρχὴ τὴν ὀνομάζει ἰδέα, καὶ εἶναι γι' αὐτὸν ἡ ἰδέα ἡ βάση τῆς γνώσης. Οἱ διάλογοι Φαίδων, Θεαίτητος καὶ Σοφιστής ἀνοπτύσσουν τὸ νόημα τοῦτο τῆς ἰδέας. Μὲ τὴν ἰδέα γνωρίζομε τὰ πράγματα, αὐτὴ εἶναι τὸ κριτήριο τῶν ὄντων. Ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει τὴν ἀρχὴ μὲ τριπλὸ τρόπο. Ἀρχή, λέγει, εἶναι: τὸ «ὄθεν ἢ ἔστιν ἢ γίγνεται ἢ γιγνώσκειται» κάτι, (1013, α, 18). Ἐδῶ ἡμεῖς ἐνδιαφερόμαστε κυρίως γιὰ τὸ τελευταῖο εἶδος τῆς ἀρχῆς, δηλαδή τὴ γνωστικὴ. Δὲν πρόκειται ἐδῶ οὔτε γιὰ τὴν ὄντολογικὴ οὔτε γιὰ τὴν κοσμολογικὴ ἀρχή. Τὸν ὀρισμὸν αὐτὸν τοῦ Ἀριστοτέλη τὸν

παραλαβαίνει αὐτούσιον ὁ φιλόσοφος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης, καὶ ὀρίζει τὴν ἀρχή: «quod est primum aut in esse rei, aut in fieri rei, aut in rei cognitione». (Summa theologica I, 33, 1c). Ὁ Κάντ θεωρεῖ τὶς ἀρχές ὡς σύνθετες κρίσεις. Ἔτσι ἔχομε τὴν ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀριθμοῦ, τὴν ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας, τὴν ἀρχὴ τοῦ χρόνου, τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐγώ. Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαρῶ ἰσχυροῦ λόγου ἀναπτύσσει τὶς ἀρχές αὐτές. Ὅλες αὐτές οἱ ἀρχές δὲν εἶναι πράγματα, ἀλλὰ ὄροι, λογικὲς προϋποθέσεις τῶν πραγμάτων. Τὶς ἀρχές αὐτές ἡ φιλοσοφία τὶς βρίσκει μέσα στὰ μεγάλα ἔργα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀρχὴ εἶναι ἔννοια, κι' αὐτὴ εἶναι ποὺ ἐνώνει τὴ γνώση μας, ἐνῶ οἱ εἰκόνες, ποὺ ἔχομε γιὰ τὰ πράγματα, εἶναι διαφορετικὲς στὸν καθένα. Ὁ Σωκράτης πρῶτος ἐζήτησε τὴν ἔννοια, δηλαδὴ τὸ τί ἐστίν. Γνώση ὑπάρχει μόνον μὲ τὴν προϋπόθεση τῆς ἔννοιαι. Τὴν ἔννοια ἢ τὸν «ὄρον» οἱ μεσαιωνικοὶ φιλόσοφοι τὸν ὠνόμασαν *terminus mentalis* ἢ *mentis conceptus*. Ἡ ἔννοια εἶναι πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ τὰλλα φαινόμενα. Ἀκόμα καὶ ἡ λεγόμενη ἐμπειρικὴ ἔννοια εἶναι κι' αὐτὴ πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, καὶ τὰ πολλὰ φαινόμενα. Τὸ νόημα τῆς ἔννοιαι εἶναι γενικό, ἐνῶ οἱ αἰσθήσεις μᾶς παρουσιάζουν τὰ μερικά. «Ὁ μὲν γὰρ λόγος τοῦ καθ' ὅλου, ἡ δὲ αἴσθησις τοῦ κατὰ μέρος», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, (1035 β 34). Καὶ ἄλλοῦ πάλι λέγει «εἷς γὰρ λόγος καὶ ὁ αὐτὸς πολλῶν», (1074 α 34).

2.— Ἡ φιλοσοφία καὶ ὁ νέος.

Ἐδῶ ὅμως γεννιέται ἀμέσως μιὰ δεύτερη δυσκολία ποὺ συνοδεύει τὴ φιλοσοφία, ἐνῶ οἱ εἰδικὲς ἐπιστῆμες δὲν τὴν γνωρίζουν. Ἡ δυσκολία εἶναι, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν παραδίδεται ὡς ἔτοιμη γνώση, ὅπως εἶναι δυνατόν νὰ παραδοθοῦν οἱ γνώσεις τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ ζητάει ἀπ' ἀρχῆς τὴν συμμετοχὴ τοῦ ἄλλου τόσο πολὺ, ὥστε πράγματι γεννιέται μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἄλλου τὴν ἴδια ὥρα ποὺ παραδίδεται. Γιὰ νὰ γίνῃ ὅμως τοῦτο, πρέπει καὶ ὁ ἄλλος, ὁ ἀκροατὴς, νὰ καταλαβαίνη, ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος, δηλαδὴ τὸ πνεῦμα τοῦ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀπὸ τὰ φαινό-

μενα, εἴτε ψυχικὰ εἴτε φυσικὰ εἶναι. Ὁ νέος εἶναι συνηθισμένος νὰ σκέπτεται μὲ εἰκόνες, μὲ αἰσθήματα ἢ παραστάσεις, δὲν εἶναι ὅμως ἀκόμα γνωρισμένος μὲ τὶς ἔννοιες καὶ τὶς ἀρχές. Τὶς μεταχειρίζεται ὅμως παντοῦ καὶ πάντοτε, δίχως νὰ τὸ γνωρίζῃ. Γιὰ τοῦτο εἶναι φυσικό, ἢ φιλοσοφικὴ σκέψη νὰ τοῦ φαίνεται στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον δύσκολη. Ὁ νοῦς του εἶναι συνυφασμένος μὲ τὰ αἰσθητὰ καὶ μὲ τὰ ἄμεσα βιώματα ποὺ ἔχει μ' αὐτά, δὲν ἔχει ἀκόμα χωρίσει τὸν ἑαυτό του καὶ τὰ νοήματά του ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ ἀπὸ τὰ βιώματα.

Ὁ σκοπὸς τῶρα τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας εἶναι νὰ βοηθήσῃ τὸ νέο τρόφιμο τῆς φιλοσοφίας νὰ μάθῃ ν' ἀποχωρίσῃ τὸ νοῦ του ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ βιώματα καὶ νὰ ὑψωθῇ στὰ νοήματα τῶν πραγμάτων. Αὐτὸ πάλι σημαίνει, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία παιδεύει τὸν ἄνθρωπο νὰ σκέπτεται μὲ ἔννοιες, μὲ ἀρχές, γιατί χωρὶς αὐτὲς δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐπιστήμη οὔτε φιλοσοφία, οὔτε τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δημιουργεῖ τίποτα χωρὶς αὐτὲς. «Ἄνευ τῶν καθόλου οὔκ' ἔστιν ἐπιστήμην λαβεῖν», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, (1086 β5). Τὰ καθόλου εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἔννοιες καὶ οἱ ἀρχές. Τὴν ἀπλοϊκὴ ἀντίληψη, ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τάχα ἄγραφη πλάκα, ὅπου ἐπάνω ἐντυπώνονται καὶ ἐγγράφονται οἱ εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων, αὐτὴν ἀκριβῶς ἔρχεται νὰ ἀνατρέψῃ ἡ φιλοσοφία. Καὶ πρῶτα-πρῶτα θέτει τὸ ἐρώτημα: πῶς εἶναι δυνατόν ἢ ἄγραφη αὐτὴ πλάκα νὰ ἔχῃ συνείδηση καὶ γιὰ τὸ ὅτι αὐτὴ ὑπάρχει καὶ γιὰ τὸ ὅτι τᾶλλα ὑπάρχουν μέσα της; Ἦδη μ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα διασειεῖται ἡ ἀπλοϊκὴ αὐτὴ ἀντίληψη, ποὺ τὴν διατύπωσαν μάλιστα μερικοὶ φιλόσοφοι.

Ὅταν διασεισθῇ πιά ἡ ἀντίληψη αὐτὴ μέσα στὸ νέον ἄνθρωπο, καὶ ἀρχίσῃ νὰ καταλαβαίνει, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐνότητα αἰσθημάτων καὶ νοημάτων μιᾶς ζωντανῆς, συνειδητῆς ἀρχῆς, καὶ ὄχι σύνολο νεκρῶν πραγμάτων μέσα σ' ἓνα παιθητικὸ πιθάρι, τότε εἶναι φυσικό, νὰ γεννηθῇ μέσα του ἡ πρώτη μεγάλη κατάπληξη, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση, γιὰ νὰ φιλοσοφήσῃ. Τοῦτο εἶναι τὸ μεγάλο ἐκείνο πάθος τοῦ θαυμασμοῦ, ποὺ οἱ ἀρχαῖοι τὸ θεώρησαν ὡς πρώτη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας. «Μάλα γὰρ φιλοσοφικὸν τοῦτο τὸ πάθος τὸ θαυμάζειν· οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσο-

φίας ἢ αὐτῆ». (Πλάτωνος Θεαίτητος, 155 Δ). Ὁ θαυμασμός αὐτὸς ὅμως δὲν εἶναι τυφλός, ἀλλὰ σκεπτικός θαυμασμός, δηλαδή λογικὴ ἀπορία. Καὶ ὑπάρχουν βέβαια πολλοὶ ποὺ σταματοῦνε γιὰ πάντα στὸ θαυμασμό, μένουν στὴ σκεπτικότητα ποὺ γεννιέται μέσα τους, ὅταν πιά πέση ἡ δογματικὴ ἀντίληψη περὶ κόσμου, ποὺ εἶχανε. Ἡ πραγματικὴ ὅμως φιλοσοφία ἔρχεται νὰ προχωρήσῃ πέρα ἀπὸ τὸν ἀπλὸ θαυμασμό καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλῶς σκεπτικὴ κατάσταση, νὰ προχωρήσῃ στὴν κατανόηση τῶν ἀρχῶν τῶν ὄντων. Οὔτε τὰ πράγματα οὔτε τὰ γεγονότα εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τις ἀρχές. Ἡ ἀρχὴ εἶναι χωριστὴ ἀπὸ ὅλα καὶ μπορεῖ κανεὶς μόνον μὲ τὸ νοῦ του νὰ τὴν συλλάβῃ, δὲν φαίνεται ἀλλὰ νοεῖται. Ἀλλὰ ὁ νέος, ποὺ γίνεται τρόφιμος τῆς φιλοσοφίας φέρνει μαζί του καὶ κάποια πρόχειρη «φιλοσοφία», κάποια «κοσμοθεωρία», νεανικὴ, δογματικὴ. Ὅλα αὐτὰ ὅμως εἶναι ἀνεύθυνα σχεδιάσματα ἢ ἀστοχα ἀντίγραφα ἀπὸ διαβάσματα. Πέρα ἀπὸ ὅλα αὐτά, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ πέσουν, θὰ ἀνοιχθῇ ἡ καινούργια θεὰ τῶν ἀρχῶν, ἡ θέαση, ποὺ θὰ τοῦ προσφέρῃ φιλοσοφία. Δὲν θὰ φέρῃ ὅμως ἡ φιλοσοφία ξένες ἔννοιες νὰ βάλῃ μέσα στὸ νοῦ τοῦ νέου ἀνθρώπου, ἀλλὰ τις ἀληθινές ἔννοιες ποὺ κοιμοῦνται μέσα στὸ πνεῦμά του, αὐτὲς θὰ τις βοηθήσῃ νὰ ἔρθουνε στὸ φῶς. Θὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ τις ξαναθυμηθῇ, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, δηλαδή θὰ προκίψουν μὲ τὴ βοήθεια τῆς φιλοσοφίας μέσα ἀπὸ τὴν αὐτενέργεια τοῦ νοῦ του. Αὐτὸ εἶναι ποὺ ὁ Πλάτων τὸ ὀνομάζει ἀνάμνηση. Ὅπως ἓνα ἔργο γλυπτικῆς μορφώνεται ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ γλύπτη, μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς ὕλης ποὺ πλάθεται καὶ μιᾶς μορφῆς ποὺ πλάθει, ὅμοια πρέπει καὶ ὁ νέος νὰ μορφωθῇ πλαστικὰ μὲ τις ἔννοιες, δηλαδή νὰ ἀναδείξῃ μέσα ἀπὸ τὴν ὕλη τοῦ ψυχικοῦ του κόσμου τὴ μορφὴ τῆς. Ὑλὴ εἶναι ὁ ψυχικὸς κόσμος, ποὺ ὁ νέος φέρνει μαζί του, τὰ συναισθήματα, οἱ παραστάσεις, τὰ πάθη, οἱ πόθοι καὶ οἱ ἐλπίδες, τὰ βουλήματα καὶ τὰ βουλευμάτα του, ὅλος ὁ κάπως ἀδιόρατος ἀκόμα κόσμος τοῦ ἐσωτερικοῦ του.

Νέος, ποὺ δὲν ἔχει αὐτὸν τὸν κόσμο, αὐτὴν τὴν πλούσια καὶ ἀδιόρατη ἀκόμα ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ περιουσία μέσα του, δὲν εἶναι νέος, δηλαδή δὲν μπορεῖ νὰ σπουδάσῃ. Ἄδεια βυχὴ δὲν μπορεῖ νὰ φιλοσοφήσῃ. Καὶ ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ ποιητής

τής, καὶ ὁ μύστης καὶ ὅλοι οἱ δημιουργοὶ τοῦ πνεύματος, δὲν κί-
νουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ μορφώνουν, καὶ νὰ ὑψώνουν στὴ
μορφὴ τοῦ λόγου τὸν ἀνεξάντλητο αὐτὸν κόσμον ποὺ ἀνακαλύ-
πτουν μέσα τους. Πολλοὶ νέοι ὅμως βιάζονται. Ἄμα διαβοῦν
τὸ στάδιο τῆς ἐφηβείας, ἔχουν κι' ὅλας ἐξοδέψει αὐτὴν τὴν
πρώτη καὶ πολυσήμαντη ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ περιουσία,
δηλαδὴ τὴν πρώτη ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ὕλη, ποὺ παράλαβαν
καὶ σχηματίσαν μέσα τους, προτοῦ ἀκόμα νὰ λάβουν αὐτοσυνείδηση.
Οἱ νέοι αὐτοὶ καταλήγουν γρήγορα στὴν πνευματικὴ στειρότητα
καὶ γίνονται ἐγκεφαλικοί, δηλαδὴ κινουῦνται μέσα σὲ ξηρές, τυ-
πικὲς ἐννοιες, δίχως οὐσία καὶ ζωὴ. Ὁ ἀληθινὰ νέος ὠριμάζει
σιγά-σιγά, ὅπως καὶ ὁ ὅλος ἄνθρωπος ἐξακολουθεῖ νὰ ὠριμάζη
σ' ὅλη του τὴ ζωὴ. Πέντε ὀλόκληρα χρόνια προπαιδεύονταν οἱ
ἀκροατὲς τοῦ Πυθαγόρα, προτοῦ νὰ τοὺς ἀνακοινωθῇ τὸ βαθύτερο
νόημα τῆς φιλοσοφίας του, ἔτσι λέει ἡ παράδοση. Τοῦτο ὑποδη-
λώνει τὴν ἀνάγκη νὰ εἶναι κανεὶς πολὺ ὑπομονητικὸς, καὶ νὰ μὴ
βιάζεται. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔμεινε δέκα ἐννέα χρόνια κοντὰ
στὸν Πλάτωνα, προτοῦ ἀρχίσῃ ἐκεῖνος νὰ διδάσκῃ.

Ἡ φιλοσοφία, γιὰ τὸν νέο ποὺ θέλει νὰ γίνῃ πνευματικὸς ἄν-
θρωπος, εἶναι ἀναπότρεπτη ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάγκη. Πράγ-
ματι, μόνον αὐτὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐρμηνεύτρια τῆς ψυχῆς του, γιὰτὶ
μόνον αὐτὴ μπορεῖ νὰ συνθέσῃ τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ
πνεύματός του, καὶ ν' ἀπαρτίσῃ συνειδητὴν ἐνότητα. Ἡ σύνθεσις
αὐτὴ προκύπτει μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ νέου ὕστερα ἀπὸ βαθύτατη
φιλοσοφικὴ ἀνάλυσις, ἡ ὁποία ἀποκαλύπτει τὶς ἀρχὲς τοῦ πνεύματος.
Θέλει ἡ φιλοσοφία νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ νοῦ τοῦ νέου,
δίχως ὅμως καμμιά βία, ἀλλὰ μὲ τὸν καθαρὸν λόγον, ἀπ' ὅ,τι αὐτὸς
παράλαβε ἔτοιμα καὶ κάπως ἀκριτα κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς
ζωῆς του, δίχως ὅμως νὰ τοῦ καταστρέψῃ τὸν κόσμον ἐκεῖνον,
ἀλλὰ μόνον νὰ τοῦ μεταξιώσῃ. Ὁ νέος, ὅσον ἦταν ἀκόμα ἄγου-
ρος, ἀγίνωτος, πνευματικά, ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ παραλάβῃ τὰ
πνευματικὰ ἀγαθὰ ἔτοιμα ἀπὸ τοὺς δασκάλους του καὶ ἀπὸ τὴν
παράδοση. Μὲ τὴν εἴσοδό του ὅμως στὸ πανεπιστήμιον πρέπει,
κατὰ τεκμήριον τουλάχιστον, ν' ἀρχίσῃ νὰ ὠριμάζη, κι' αὐτὸ ση-
μαίνει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ δέχεται πρὸ πράγματα δίχως ἐλεγχον, δί-
χως «τὴν βάσανον τοῦ λόγου». Εἴτε ἀπ' ἔξω, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς

ἄλλους εἶτε ἀπὸ μέσα, δηλαδή ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, προέρχεται κάτι πὸ ἔχει ἤδη δεχθῆ, πρέπει τώρα νὰ μάθῃ ὅπως δὴποτε νὰ τὸ κρίνῃ· ἔτσι ἀρχίζει νὰ ἐλευθερώνεται. Αὕτῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ ἐλέγχου, ἡ ἀνάγκη γιὰ βαθύτερη ἐλευθερία λόγου ἀπὸ πάθη καὶ δόγματα κι' ἀπ' ὅτι ἄλλο δέχθηκε δίχως κρίση, τὸν φέρνει τώρα στὴ φιλοσοφία.

Γιὰ νὰ μπορέσῃ ὁ νέος νὰ ἐλευθερωθῆ πραγματικά, πρέπει νὰ μάθῃ νὰ σκέπτεται συστηματικά, καὶ αὐτὸ σημαίνει ν' ἀνεβαίνει τὶς βαθμίδες τῆς νόησης μὲ τὰ μέτρα τῆς λογικῆς. Ὅ,τι καὶ ὁ Μεφιστοφελῆς ἀκόμα συμβουλεύει τὸ μαθητὴ στὸ Φάουστ τοῦ Γκαίτε, εἶναι πρῶτα - πρῶτα collegium logicum, δηλαδή τὸ μάθημα τῆς λογικῆς. Ὅταν μάλιστα ὁ νέος ζῆ σὲ ἐποχές, ὅπου γίνονται μεγάλες πνευματικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀνατροπές, ὅπως γίνεται σήμερα, τότε ἡ ἀνάγκη νὰ μορφωθῆ φιλοσοφικά εἶναι μεγαλύτερη, εἰδεμῆ, γίνεται ἔρμαιο τῶν ρευμάτων τῆς ἡμέρας. Τὰ ρεύματα ὁμως περνοῦν, κι' αὐτὸς τότε θὰ μείνῃ μόνος, δηλαδή ἀμόρφωτος. Ὁ νέος πρέπει νὰ τοποθετήσῃ τὸν ἑαυτό του στερεὰ μέσα στὴ ζωὴ, νὰ μὴ φέρεται κατὰ πῶς πηγαίνουν τὰ ρεύματα, νὰ μπορῆ νὰ κρίνῃ, νὰ ἀξιολογῆ τὰ πράγματα τῆς ζωῆς, καὶ νὰ δημιουργῆ αὐτοδύναμα τὸν πνευματικὸ του κόσμο.

Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη πὸν καταγίνεται μὲ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς. Γιὰ τοῦτο μόνον αὕτῃ μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπο νὰ σταθῆ ἐλεύθερος ἀπέναντι στὰ πράγματα τῆς ζωῆς καὶ νὰ ἰδῆ βαθύτερα τὸ νόημά της. Ἀπάντηση στὰ μεγάλα ἐρωτήματα, πὸν ἀνοίγουν καὶ βασανίζουν τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, μονάχα ἡ φιλοσοφία μπορεῖ νὰ δώσῃ. Γιατί; Διότι ὁ λόγος τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ μόνος λόγος πὸν μιλάει ὄχι μόνον στὴ νοημοσύνη, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλη τὴν ψυχὴ καὶ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ λόγος τῆς φιλοσοφίας εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἀντικειμενικὸς καὶ ὑποκειμενικὸς. Τί θὰ εἴπῃ ὁμως αὐτό; Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ λόγος αὐτὸς ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στὰ πράγματα ὅπως εἶναι αὐτὰ καθ' ἑαυτά, δηλαδή ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένον ἄνθρωπο, καὶ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος ὁ ἴδιος λόγος τῆς φιλοσοφίας ἔχει νὰ κάμῃ καὶ μὲ τὰ πράγματα ὅπως αὐτὰ σχετίζονται μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπ' αὐτὸν τὸν διπλὸ χαρακτῆρα της πηγάζει ὅλη ἡ γοητεία τῆς φιλοσοφίας.

κῆς γνώσης. Δὲν μπορεῖ λοιπὸν ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ νέου ἀνθρώπου ν' ἀποχτήσῃ καμμιά στερεότητα καὶ σταθερότητα, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἐλευθερία, ἂν δὲν παιδευθῇ φιλοσοφικά. Ἡ φιλοσοφία θὰ προστατέψῃ τὸ νέο ἀπὸ τοὺς δογματισμοὺς τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν διαφόρων ρευμάτων.

Ἄλλὰ τὸ ἐρώτημα εἶναι: πῶς θὰ φθάσῃ ὁ νέος στὴ φιλοσοφία; Πῶς θὰ μεταλάβῃ φιλοσοφικὴ παιδεία καὶ μόρφωση; Πῶς θὰ μάθῃ νὰ χωρίσῃ ἐκεῖνο ποὺ πραγματικά εἶναι φιλοσοφία ἀπ' ὅ,τι φροῦσῇ ἁπλῶς ὑποκριτικὰ τὸ μανδύα της, ἐνῶ κατὰ βάθος εἶναι «θητητὴ φλυαρία», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Πλάτων: «Ἐνας καὶ μοναδικὸς εἶναι ὁ δρόμος. Πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν καθαρὸ λόγον, δηλαδὴ ἐκεῖνον ποὺ δὲν ὑπηρετεῖ ἄλλον σκοπὸν παρὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἀλήθειας. Ὁ λόγος ποὺ ὑπηρετεῖ ἄλλους σκοποὺς γίνεται δοῦλος καὶ δουλῶνει, δὲν μένει κύριος. Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἔμεινε ὁ λόγος καθαρὸς, ἔμεινε κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του, δηλαδὴ δὲν ἀναμίχθηκε μ' ἄλλους σκοποὺς, ἐνῶ στὸ Μεσαίωνα ὑπηρέτησε τὴ θρησκεία· γιὰ τοῦτο καὶ ἐδουλώθηκε, ἔγινε τότε ἡ φιλοσοφία θεραπαινίδα τῆς θεολογίας, ancilla theologiae. Ὑστερα ἐλευθερώθηκε καὶ δημιούργησε τὰ μεγάλα συστήματα τῆς νεώτερης ἐποχῆς, συστήματα καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Στὸν αἰῶνα μας πάλιν τείνει νὰ δουλευθῇ ὁ λόγος καὶ νὰ χάσῃ τὴν αὐτοτέλειά του.

Ἄλλὰ μόνον μὲ τὸν ἀδούλωτο καὶ κυρίαρχο λόγον εἶναι δυνατόν νὰ ἰδοῦμε ποιά προβλήματα εἶναι ἀληθινά, καὶ ποιοὶ τρόποι νὰ τὰ ἀντικρούσῃ κανεὶς εἶναι ἀληθινὰ φιλοσοφικοί. Ἐνα ἀληθινὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα παραδίνεται ἀπὸ τὴ μιὰ γενεὰ στὴν ἄλλη, εἶναι ἀγαθὸ, ποὺ ἡ χρῆση τῶν ἐποχῶν δὲν τὸ φθείρει. Μ' αὐτὸ δουλεύονται οἱ ἄνθρωποι καὶ ὠριμάζουν. Μ' αὐτὸ μεγαλώνουν πνευματικὰ οἱ γενεές τῶν ἀνθρώπων. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ καινούργια προβλήματα, γιὰτὶ ἡ ζωὴ εἶναι πάντοτε δημιουργική. Ἄλλὰ κι' αὐτὰ θὰ δοκιμασθοῦν δίπλα στ' ἄλλα, τὰ μεγάλα, ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ εἶναι δοκιμασμένα μὲ τὸν πόνο καὶ τὸν λόγο τῶν ἀνθρώπων. Κι' ἂν τὰ καινούργια προβλήματα εἶναι ἀληθινά, ἂν δηλαδὴ εἶναι πραγματικὰ αἰτίσματα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τότε θὰ ἔχουν κι' αὐτὰ τὴν ἴδια αἰωνιότητα, δηλαδὴ τὴν ἴδια ἀντοχὴ μέσα στὴν τριβὴ τοῦ χρόνου ποὺ εἶχανε τὰ ἄλλα. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο, γιὰ νὰ τὸ καταλάβωμε κα'

για να διακρίνωμε τὸ γνήσιο ἀπὸ τὸ νόθο, θὰ μᾶς βοηθήσῃ μόνον ὁ καθαρὸς λόγος, πού θὰ μᾶς ἔχῃ δείξει καὶ τᾶλλα προβλήματα. Ἀπὸ τῆ στιγμῆ ὅμως πού ἕνας φιλοσοφικὸς νοῦς θὰ συλλάβῃ ἕνα ἀληθινὸ πρόβλημα, εἶναι βέβαιο, ὅτι μ' αὐτὸ θὰ καταγίνωνται ὅλες οἱ ἐπερχόμενες γενεές, δηλαδή θὰ μορφώνωνται καὶ θὰ ὠριμάζουν μ' αὐτό, ἐφ' ὅσον θὰ τὸ δουλεύουν.

3.— Ἡ φιλοσοφία, τὸ φιλοσοφεῖν καὶ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα.

Ἡ φιλοσοφία ὅμως διαφέρει ριζικά, ὅπως ἀπ' ἀρχῆς ὑποδηλώσαμε, ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐπιστήμη, μάθησι καὶ γνώσι. Δὲν μαθαίνεται ὡς ἔτοιμο σύνολο γνώσεων. Κάθε ἄλλη ἐπιστήμη παραδίνεται ὡς ἔτοιμο σύνολο γνώσεων καὶ μεθόδων ἀπὸ τῆ μιᾷ γενεᾷ στὴν ἄλλη, καὶ ἡ καινούργια γενεᾷ πού τὴν παραλαμβάνει προσθέτει κάτι στὸ σταθερὸ σύστημα τῶν γνώσεων καὶ τῶν μεθόδων τῆς ἐπιστήμης. Ἡ φιλοσοφία ὅμως δὲν εἶναι μόνον ἐπιστήμη, ἀλλὰ ἔχει καὶ τὸ γνῶρισμα τῆς μεγάλης τέχνης. Ὅπως ἡ μεγάλη τέχνη δὲν παραδίνεται ἀπὸ τῆ μιᾷ γενεᾷ στὴν ἄλλη, οὔτε ἀπὸ τὸν ἕναν ἄνθρωπο στὸν ἄλλον ὡς κάτι ἔτοιμο, ἀλλὰ διδάσκει τὶς γενεές, ἔτσι καὶ ἡ φιλοσοφία, ἐνῶ δὲν παραδίνεται ὡς ἔτοιμο σύνολο γνώσεων, ὅμως διδάσκει. Ὅπως κάθε ἔργο τέχνης ὑψηλῆς ὑπάρχει μονάχα μιᾷ φορᾷ, εἶναι ἀνεπανάληπτο, ὅμοια καὶ κάθε μεγάλο φιλοσόφημα εἶναι μοναδικὸ καὶ δὲν ξαναγίνεται πιά ποτέ! Τί ὅμως πορεῖ νὰ παραδώσῃ κανεὶς ἀπὸ τῆ φιλοσοφία σὲ ἄλλους, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατόν τὰ συστήματα νὰ ξαναγίνουν; Παραδίνονται μόνον τὰ προβλήματα πού κρύβονται μέσα στὰ συστήματα, αὐτὰ μένουν πράγματι μέσα στὴ ζωῆ. Μὲ τὸ δούλεμα ὅμως τῶν προβλημάτων δὲν παραδίνει κανεὶς ἔτοιμη φιλοσοφία, ἀλλὰ τὸ φιλοσοφεῖν, δηλαδή τὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι.

Εἶναι ὅμως ἀπὸ τᾶλλο μέρος ἀνάγκη ἀπόλυτη ὁ νέος, πού θέλει νὰ φιλοσοφήσῃ, νὰ γνωρισθῆ βαθύτερα μὲ τὰ κλασικὰ συστήματα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἐν τούτοις, ὅσον κι' ἂν σπουδάξῃ τὰ συστήματα, ὅσο βαθιὰ κι' ἂν εἰσχωρῆ σ' αὐτά, μ' αὐτὸ δὲν θὰ ἔχῃ καὶ τὴν ἴδια τῆ φιλοσοφία, θὰ ἀσκῆται μονάχα, γιὰ νὰ φιλοσοφῆ καλύτερα. Κάθε φιλοσοφικὸ σύστημα εἶναι καὶ ἕνας δρόμος πρὸς τῆ φιλοσοφία.

καλύτερος ἢ χειρότερος, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφία. Ἀλλὰ πέρα ἀπὸ τὰ πολλὰ συστήματα τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἀπὸ ὠρισμένη ἀποψη καὶ μέσα σ' αὐτὰ τὰ ἴδια, ὑπάρχει ἡ μία καὶ ἀδιαίρετη ἔννοια τῆς φιλοσοφίας. Τὰ συστήματα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μερικὲς ὄψεις, μερικὲς πράγματώσεις τῆς φιλοσοφίας. Τὸ ἰδανικὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας εἶναι βέβαια ἓνα καὶ μόνον, καὶ πρὸς αὐτὸ τείνουν ὅλα. Στὴν πράξη ὅμως τὰ συστήματα εἶναι πολλά, καὶ ὅλα μάχονται γιὰ τὴν μία ἀλήθεια τῆς φιλοσοφίας. Τὰ συστήματα αὐτὰ ἀντιμάχονται σὲ πολλὰ σημεία τὸ ἓνα τ' ἄλλο, ἀλλὰ ὁ κύκλος τοῦ ἑνὸς τέμνεται ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ ἄλλου, δηλαδή σχετίζονται στενῶτα τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο, γιὰ τὴν καὶ προκύπτει κάπως τὸ ἓνα ἀπὸ τ' ἄλλο. Ἡ φιλοσοφία στὴ γενικότητά της εἶναι ἡ ἰδέα μιᾶς καθολικῆς ἐπιστήμης, ὅπου τείνουν ὅλοι ὅσοι ἀληθινὰ φιλοσοφοῦν. Τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, ὅσο καὶ ἂν ἀντιφέρνεται τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ οἱ διάφοροι δρόμοι πρὸς τὴν μία καὶ μοναδικὴν ἰδέαν τῆς φιλοσοφίας, ὅπως τὰ μεγάλα ἔργα τῆς τέχνης, ὅσο διαφορετικὰ κι' ἂν εἶναι τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο, εἶναι φανερώματα τῆς μίας καὶ μόνης ἰδέας τῆς ὁμορφιάς. Καὶ ὅπως ὅλοι οἱ δρόμοι, πρὸς ἓνα ὠρισμένον σκοπὸν, εἶναι διαφορετικοὶ ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, καὶ ὁ ἓνας πλησιάζει περισσότερο καὶ ὁ ἄλλος λιγώτερον, ἔτσι καὶ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ὅλα μαζὶ ὁδηγοῦν στὸν ἓνα σκοπὸν. Ἐνα παράδειγμα: ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία μᾶς φέρνει ἐνώπιον τῆς ἰδέας τῆς φιλοσοφίας, μᾶς πλησιάζει πολὺ κοντὰ, καὶ βλέπομε τὴν ἰδέαν τὴν ἴδιαν νὰ βασίζεται ἐπάνω σὲ ἱερὸ βάθρον, ὅπως τὸ ἄγαλμα ἐπάνω στὴν κρηπίδα του. Ἐνα ἄλλο παράδειγμα: ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία μᾶς ἀνοίγει τὸν δρόμον γιὰ τὸ ἀντίκρουσμα τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς, γιὰ τὴν καταγίνεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν ἀρετὴν, τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. «Τὰ εἰς ἑαυτόν», τὸ ἔργο τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τοῦ αυτοκράτορα τούτου, παρουσιάζουν τὸν ὑπέροχον τύπον τῆς στωϊκῆς ἠθικῆς.

Ποιὸς ὅμως μπορεῖ, κι' ἂν ὅλα τὰ συστήματα τῆς φιλοσοφίας κατέχη, νὰ καυχηθῆ, ὅτι κατέχει τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἴδιαν; Τὸ ἴδιο τὸ ὄνομα τῆς φιλοσοφίας τὸ ἀποκλείει τοῦτο, γιὰ τὴν ἔχει μέσα του τὴν αἰώνια κίνησιν πρὸς τὴν ἰδέαν της, τὴν ἀτερομάτιστην

κίνηση τοῦ λόγου, καὶ δείχνει ἀκριβῶς τὸ ὄνομά της, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἕτοιμο κτῆμα κανενός. Εἶναι ἡ φιλοσοφία ἐνέργεια τοῦ νοῦ πρὸς τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς, πρὸς ἕνα τέλος, μὲ τὴν ἀρχικὴ σημασίαν τῆς λέξεως, δηλαδή πρὸς ἕνα σκοπὸν. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι ἡ σοφία, δηλαδή αἰώνια ἀπλησίαστη, γιατί σοφός, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, εἶναι μόνον ὁ θεός. Ὁ ἄνθρωπος παραμένει μόνον φιλόσοφος. Ὁχι λοιπὸν ἕτοιμη φιλοσοφία, ἀλλὰ τὸ φιλοσοφεῖν εἶναι δυνατόν νὰ μάθῃ ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, ὁ ἀγίνωτος πνευματικῶς ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν πνευματικῶς ὄριμον. Ἀλλὰ προϋπόθεσις εἶναι καὶ ἐδῶ ἡ ἀμοιβαία συμμετοχὴ, καὶ ἐκεῖνος πού μαθαίνει νὰ θέλῃ νὰ μάθῃ, νὰ φιλοσοφήσῃ, καὶ ἐκεῖνος πού διδάσκει νὰ θέλῃ, νὰ ἀγαπάῃ, νὰ παραδώσῃ, ὅ,τι ἔχει. Ἀλλὰ νὰ μάθῃ κανεὶς νὰ φιλοσοφῇ θὰ εἴπῃ νὰ μάθῃ ν' ἀσκῇ ὁ ἴδιος μέσα τοῦ τὸν καθαρὸν λόγον, τὴν διάνοιά του ἔτσι, ὥστε νὰ παρακολουθῇ τὰ νοήματα καὶ τὰ ἐλέγχει. Τὸ καθαρὸ λογικόν, ἡ διάνοια καὶ ὁ νοῦς, εἶναι τὸ ὄργανον γιὰ νὰ φιλοσοφήσῃ κανεὶς, ἐλεύθερον ἀπὸ πάθος ἢ ἀπὸ ἄλλο συναίσθημα. Μὲ τὴν φιλοσοφίαν μαθαίνει τὸ καθαρὸ λογικόν νὰ ἐπιστρέφῃ στὸν ἑαυτό του, δηλαδή ν' ἀποχωρίζεται ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, εἴτε εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον εἴτε εἶναι μέσα σ' αὐτόν. Ἡ ἐπιστροφή αὕτη τοῦ λογικοῦ μας στὸν ἑαυτό του καὶ στὶς ἀρχές του γίνεται, βοηθεῖται μὲ τὸ μάθημα τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἐπιβοηθεῖται μὲ τὴν μελέτη τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Ὅταν κανεὶς ἀσκήσῃ τὸ νοῦν του μέσα στὰ δοκίμια τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, τότε σιγὰ· σιγὰ ἀποκτάει τὸ ὄργανον νὰ φιλοσοφῇ ὑπεύθυνα. Ἀλλὰ κανεὶς, πού φιλοσοφεῖ ἀληθινά, δὲν θὰ δανεισθῇ ἀπ' ἔξω φιλοσοφίαν, ὅσο καὶ ἂν ἡ μελέτη τῶν συστημάτων εἶναι ὠφέλιμη, ἔρχεται ὅμως κάποτε οὐδ' αὐτενέργεια ὁ νοῦς του. Τοῦτο εἶναι καὶ τὸ κυριώτατον διακριτικόν τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐπιστήμες, τὶς εἰδικές· ἐνῶ δηλαδή αὐτὲς καταγίνονται μὲ ἀντικείμενα τοῦ ψυχοφυσικοῦ κόσμου καὶ οἱ γνώσεις των παραδίνονται ἕτοιμες ἀπὸ τὸν ἕνα στὸν ἄλλον, ἡ φιλοσοφία καταγίνεται μὲ ἀρχές, καὶ ἡ γνώση της προϋποθέτει συμμετοχὴν ἐσωτερικὴν καὶ αὐτενέργειαν καὶ ἐκεῖνου πού παραδίνει καὶ ἐκεῖνου πού λαβαίνει. Εἶναι ἡ φιλοσοφία βαθύτατη φιλία καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ μὲ τὶς ἐννοίας. Μὲ ἐντονὴν ἀσκήσιν ἀποκτάει κανεὶς τὸν τρόπον νὰ φιλοσοφῇ. Ἀλλά, ἂν

δὲν ἐνεργῆ αὐτόνομα ὁ νοῦς, δὲν μεταλαβαίνει κανεὶς τίποτε ἀπὸ τὴν ἐσώτατη ζωὴ τῆς φιλοσοφίας. Θὰ κατέχη τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, θὰ εἶναι ἱστορικὸς τῶν συστημάτων, ἀλλὰ δὲν θὰ εἶναι φιλόσοφος. Ὑπάρχουν πολλοὶ ποὺ γνωρίζουν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι κυρίως οἱ φιλόλογοι, ἔχουν μονάχα ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ γνῶσι τῶν συστημάτων αὐτῶν. Τὸ πνεῦμα, ποὺ ἀναπήδησε κάποτε μέσα ἀπὸ τὴν ψυχὴ ἑνὸς μεγάλου ἀνθρώπου, ἔλαβε μορφή καὶ ἀντικειμενικότητα, τοῦτο τὸ πνεῦμα γίνεται τώρα μέσα στὸ φιλόλογο ἀπλῆ, ἱστορικὴ, γνῶσι, δίχως ζωὴ καὶ κίνησι. Μοιάζει ἡ ψυχὴ αὐτῶν τῶν φιλόλογων μὲ καλὸ πιθάρι, ὅπου διατηρεῖται ἓνα δυνατὸ, πανάρχαιο κρασί, δίχως ὅμως αὐτοὶ νὰ μεθοῦνε ἀπ' αὐτό. Δὲν γίνονται Βάχχοι τοῦ πνεύματος, ὅπως ζητάει ὁ Σωκράτης στὸ Φαίδωνα, ἀλλὰ μένουν ἀπλοὶ ναρθηκοφόροι, «πολλοὶ μὲν ναρθηκοφόροι, Βάχχοι δὲ παῦροι». Ὁ φιλόλογος τότε μόνον θὰ μπορέσῃ νὰ φιλοσοφήσῃ, ὅταν ὑπερνικήσῃ τὸ βᾶρος τῶν γνώσεων, δηλαδή τὴν ἀπλῆ μάθησι, γιατί ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἀπλῆ μάθησι, ἀπαιτεῖ αὐτενέργεια τοῦ νοῦ καὶ συμμετοχὴ τῆς ψυχῆς. Ἀλλὰ καὶ ὁ σπουδαστὴς τῆς φιλολογίας, ἐφ' ὅσον θέλει νὰ ἀσκηθῆ στὴ φιλοσοφία, ἔχει νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸ ἴδιο ἐμπόδιο τῆς ἀπλῆς γνώσεως. Οἱ γνώσεις, οἱ ἱστορικὲς καὶ οἱ φιλολογικὲς, εἶναι ἀναγκαῖες καὶ τίποτα δὲν γίνεται δίχως αὐτές. Τὸ πνεῦμα ὅμως τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τὸ πραγματικὸ πνεῦμα τῆς φιλολογίας εἶναι κάτι πέρα ἀπ' αὐτές.

Καὶ τὸ ἴδιο ὅμως τὸ μάθημα τῆς φιλοσοφίας, δηλαδή ἡ πραγματικὴ διδασκαλία φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν, τρέχει τὸν κίνδυνον νὰ γίνῃ ἀπλῆ, ἱστορικὴ, γνῶσι. Γιατί; Διότι ὁ νέος ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀκόμα τόσο ὄριμος, ὅστε νὰ πάρῃ τὸ λόγο τῆς φιλοσοφίας, καθὼς αὐτὸς ἔρχεται στὸ φῶς ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ δασκάλου σὲ ὅλη τὴν πληρότητα καὶ ἐνότητα, δηλαδή σὲ ὅλη τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐννοια ποὺ ἔχει ὁ λόγος. Τοῦτο γίνεται σιγὰ-σιγὰ, ὅσο περισσότερο ὄριμάζει ὁ νέος ποὺ ἀκούει. Ἡ ἀνακοίνωσι φιλοσοφικῶν νοημάτων, δηλαδή ὀλόκληρες σειρὲς σκέψεων συστηματικῶν, τότε μόνον δὲν χάνει τὸ κῦρος καὶ τὴν ζωντάνια της, ὅταν γίνεται μεταξὺ ἀνθρώπων, ποὺ εἶναι φιλοσοφημένοι. Ἀλλιῶς τὰ φιλοσοφικὰ νοήματα ἢ γίνονται ἀμέσως ἱστορικὴ γνῶσι γιὰ τὸν

ἄκροατὴ ἢ φαίνονται ἀφηρημένα πράγματα. Πραγματικά, ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφικὴ ἀνακοίνωση γίνεται μεταξὺ φίλων, ποὺ νὰ εἶναι καὶ οἱ δυὸ ὄριμοι. Ἡ φιλία, ὅπως τὴν ὀρίζει ὁ Ἀριστοτέλης στὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια, εἶναι τὸ κλίμα, ὅπου ἡ φιλοσοφικὴ ἀνακοίνωση διατηρεῖ ὅλη τῆς τὴν πληρότητα καὶ ἐνέργεια. Ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλία, ὅπου οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἕξ ἴσου ὄριμοι, ὑπάρχει ὁ πλατωνικὸς ἔρως ὅπου ὑπάρχει διαφορὰ καὶ ἡλικίας καὶ ὀριμότητας μεταξὺ τῶν προσώπων ποὺ φιλοσοφοῦν, ποὺ διαλέγονται. Ἀνάγκη λοιπὸν εἶναι νὰ ὑπάρχη ὁ ἔρως μέσα στὸ φιλοσοφικὸ μάθημα, ὁ ἔρως, ἀπὸ τοὺς νέους πρὸς τὸν ὄριμο ἄνθρωπο, καὶ ὁ ἔρως ἀπὸ τὸν ὄριμο πρὸς τοὺς νέους. Μόνον τότε μπορεῖ νὰ γίνῃ ἡ φιλοσοφικὴ ἀνακοίνωση, δίχως νὰ τρέχη τὸν κίνδυνο ἡ γνώση τῆς νὰ γίνεται πάραυτα ἱστορικὴ, ἢ νὰ φαίνεται πολὺ ἀφηρημένη, (βλέπε εἰσαγωγὴ στὸν Πλάτωνα ἔρως καὶ παιδεία). Ἡ φιλοσοφία εἶναι καθαρὸς λόγος, ἀλλὰ λόγος ἐν ζωῇ, ποὺ εἰσέρχεται στὴν ψυχὴ τοῦ ἄλλου, ἀλλιῶς δὲν εἶναι φιλοσοφία, γίνεται ἱστορικὸς λόγος. Μέσα στοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους ἔχομε πραγματωμένον αὐτὸν τὸν λόγο, κι' αὐτὸν τὸν ἔρωτα τοῦ ὄριμου πρὸς τοὺς νέους καὶ τῶν νέων πρὸς τὸν ὄριμο. Ἐκεῖ μέσα εἶναι πραγματωμένη καὶ ἡ ζωὴ τῆς φιλοσοφίας.

Ἐπὶ ὑπάρχει μιὰ τυπικὴ, σχολικὴ, φιλοσοφικὴ μάθηση, γνώση, ποὺ διδάσκεται συνήθως σ' ὄλα τὰ πανεπιστήμια τοῦ κόσμου, καὶ ποὺ τὴν βρίσκει κανεὶς στοιβαγμένη μέσα στὰ ἐγχειρίδια τῆς φιλοσοφίας. Τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν εἶναι φιλοσοφία, εἶναι ἱστορικὴ μετάδοση φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν, δίχως τὴ ζωὴ τους καὶ δίχως τὸν ἔρωτα ποὺ νὰ ἔπρεπε νὰ τὶς συνοδεύῃ. Ὁ Πλάτων στὴν ἔβδομη ἐπιστολὴ του κατηγορηματικὰ δηλώνει, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι κάτι ἕτοιμο. Ἀλλὰ γίνεται καὶ ἔρχεται, ὅπου ἔρχεται, ὕστερα ἀπὸ βαθύτατη συναστροφὴ μὲ τὴν ἴδια τὴν οὐσία, δηλαδὴ μὲ τὴν ἰδέα τῶν πραγμάτων. Οἱ διάλογοί του ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος εἶναι δοκίμια, ὄχι συστήματα, δὲν προσφέρουν ἕτοιμη φιλοσοφία, ἀλλὰ ἀνοίγονται ἐδῶ τὰ προβλήματα τὸ ἕνα ὕστερα ἀπὸ τ' ἄλλο, καὶ μαζὶ ἀνοίγεται καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ νέου ἀπὸ τὴν ἀκούραστη διαλεκτικὴ καὶ μαιευτικὴ τοῦ Σωκράτη. Ἐπίσης ὁ Κάντ ἐχώρισε αὐστηρὰ τὴν τυπικὴ, σχολικὴ, φιλοσοφία ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴ, ἡ ὁποία καταγίνεται μὲ ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἄμεσα κάθε ἄνθρωπο, ποὺ ζητάει

φῶς γιὰ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς του. Ἡ οὐσιαστικὴ φιλοσοφία ἔρχεται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ πραγματικὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ πραγματικὸς φιλόσοφος δὲν εἶναι ἓνας ἀπλὸς τεχνίτης τοῦ λογικοῦ, ὅπως εἶναι ὁ τυπικὸς καὶ σχολικὸς, ποὺ ἔχει μόνον τὴ μάθηση, ἀλλὰ εἶναι ἐρμηνευτὴς τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς. Ὁ μαθηματικὸς, ὁ φυσικὸς, ὁ λογικὸς, δηλαδή ὁ δάσκαλος τῆς λογικῆς, λέγει ὁ Κάντ, ὅλοι αὐτοὶ εἶναι τεχνῖτες τοῦ λογικοῦ. Πέρα ἀπ' αὐτοὺς ὑπάρχει ὅμως ἓνας ἰδανικὸς δάσκαλος, ποὺ προϋποθέτει ὅλους τοὺς ἄλλους κλάδους, τὰ μαθηματικά, τὰ φυσικά, τὰ λογικά, καὶ ὅλα τ' ἄλλα. "Ὅλα αὐτὰ εἶναι γι' αὐτὸν προϋποθέσεις, ὅροι καὶ ὄργανα γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴ φιλοσοφία. "Ὅ, τι εἶναι πέρα ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες καὶ τὶς προϋποθέσεις, τοῦτο εἶναι φιλοσοφία ἀληθινή. Ἀλλὰ, ὅπως ἡ φιλοσοφία, ὅπως ἡ ἰδέα τῆς φιλοσοφίας, δὲν ὑπάρχει ποτὲ καὶ πουθενὰ σ' ὅλη τῆς τὴν πληρότητα πραγματομένη, ὅμοια καὶ ὁ ἰδανικὸς αὐτὸς δάσκαλος, ὁ φιλόσοφος, δὲν ὑπάρχει ποτὲ σὲ ἀπόλυτη μορφή. Εἶναι καὶ ὁ καθε φιλόσοφος κάτι ποὺ τείνει πρὸς τὴν ἰδέα τῆς φιλοσοφίας. Ὁ ἴδιος ὁ Κάντ λέγει ὅτι ὁ ἰδανικὸς δάσκαλος τῆς φιλοσοφίας δὲν ὑπῆρξε ποτὲ καὶ πουθενά. "Ὅσοι ὅμως φιλοσοφοῦν, ὅσοι ἐγνώρισαν μέσα τους τὴ φιλοσοφία; αὐτοί, ὅπως ζοῦν μὲ τὴν ἰδέα τῆς φιλοσοφίας, ὅμοια ζοῦν καὶ μὲ τὴν ἰδέα τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοῦ δασκάλου. Ὁ πλατωνικὸς διάλογος παρουσιάζει τὸν τύπο τοῦ ἰδανικοῦ δασκάλου, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης. Τὸ νοερὸ ἄγαλμα ταῦ Σωκράτη εἶναι ποὺ πλάθουν ἀκατάπανστα οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι, καὶ μαζί του πλάθουν καὶ τὸ νοερὸ ἄγαλμα τῆς ἰδέας τῆς φιλοσοφίας. Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ ἰδανικοῦ δασκάλου παρουσιάζεται ὡς ἐρμηνευτὴς τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς. Μὲ τὸ λόγῳ ἐρμηνεύει ὅλα τὰ προβλήματα, καὶ ὅπου ὁ λόγος δὲν φθάνει, ἐκεῖ ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης πλέκει τοὺς ὑψηλοὺς του μύθους, ἐκεῖ ὁ λόγος γίνεται ταιριαστὸς μῦθος.

4.— Τὰ ἄλλα μεγάλα ἔργα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ φιλοσοφία.

Δύο εἶναι οἱ κόσμοι, ὅπου ἀπλώνεται ὁ νοῦς τοῦ φιλοσόφου, ὁ φυσικὸς καὶ ὁ ἱστορικὸς. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἀνάγ-